

OTKRIVA LI NEŠTO ZANIMLJIVO NOVA TEODORIKOVA SEMISA KOVANA U RIMU POČETKOM VLADAVINE CARA ANASTAZIJA?

U istočnogotskom monetarnom sustavu posebno mjesto pripada semisi, jedinjoj zlatnoj nominali zasad zastupljenoj s tek dva primjerka. Prva od tih semisa poznata je već gotovo dvjestotrideset godina (od 1791. godine) i tek 1912. godine prepoznata je kao vjerojatna istočnogotska kovanica. Definitivno je atribuirana istočnogotskom monetarnom sustavu ranih 70-ih godina prošloga stoljeća. Druga semisa pojavila se 2011. godine na jednoj minhenskoj aukciji, gdje je postigla vrlo visoku cijenu, ali unatoč tome nije na sebe skrenula adekvatnu stručnu i znanstvenu pozornost. Obje te semise povezuje korištenje istog aversnog kalupa pa su vrijeme i povod njihova nastanka i kovanja u bliskoj vezi i po svemu sudeći pripadaju u istu (fiskalnu) godinu. Reversni prikazi, iako su oba iz skupine Vota, razlikuju se u brojnim detaljima zbog čega se može pretpostaviti da je upravo u njihovoj različitosti, raspoređenosti i oblikovanju naznačen sadržaj eventualnih numizmatički zanimljivih poruka.

Ključne riječi: Italija, Rim; rani Bizant, Istočni Goti; car Anastazije, kralj Teodorik; zlatni novac, semisa, rimska kovnica

Potkraj 2011. godine aukcijska kuća *Bertolami Fine Art* predstavila je u svojoj tadašnjoj minhenskoj ispostavi *Art Coins Roma* (dalje: *Bertolami/ACR*) četvrtu numizmatičku aukciju na kojoj je zainteresiranima bio ponuđen 1171 novac. Među tim novcima bila su i tri istočnogotska novca: dekanumij kralja Atalarika (br. 1172), četvrtsilikva kralja Teodorika kovana u ime cara Justina I. (br. 1171) te odlično sačuvana Teodorikova semisa kovana u ime cara Anastazija (br. 1170). Nominala te semise bila je u dotad publiciranom fondu istočnogotskog novca dugo zastupljena jednim jedinim primjerkom, poznatim još od 1791. godine, ali čini se da on nije bio prije 1887. godine provjerljivo i numizmatički verificiran (Sl. 1:1).¹ Opis semise predstavljene na spomenutoj minhenskoj aukciji glasio je: “*Theodoric (493-526), Semissis in name of Anastasius I (491-518), Rome, c. AD 493-518, AV, g 2,20, mm 16, DN ANASTASIVS AVG,*

¹ Semisu je opisao i zbirku u kojoj se ona prvotno nalazila prvi je spomenuo Gerolimo Tanini (Taninius 1791, 379). Desetljeće kasnije sastav te zbirke objavio je Baron Friedrich Christian Heinrich Ludwig von Schellersheim (1752.-1836.), njezin slavni vlasnik i pasionirani kolekcionar starina (1800, 238-239). Osamdesetak godina kasnije Schellerheimova semisa već je bila dijelom znamenite zbirke Gustava Ponton d’Amécourta (1825.-1888.). Tada je u Parizu 1887. godine (Rollin-Feuardent 1887, 140 Nr. 870, Pl. XXXIII:870) bila prodana londonskom odvjetniku Hymanu M. Montagu (1844.-1895.). Njegova se pak zbirka, ne manje važna od prethodne, deset godina kasnije našla na aukciji, također priređenoj u Parizu (Rollin-Feuardent 1896, 149 Nr. 1089, Pl. XXXVIII:1089). Tom prigodom semisu je za svoju već tada poznatu zbirku kupio ruski političar, numizmatičar i kolekcionar grof Ivan Ivanovič Tolstoj (1858.-1916.) i objavio je 1912. godine kao istočnogotsku (p. 207 no. 124), za razliku od Warwicka Wrotha, koji je četiri godine ranije još uvijek oprezno tvrdio da je ona tek proizvod “*not of imperial mint*” (1908, 2 bilj. 3). Semisa je zajedno s golemom Tolstojevom zbirkom početkom Oktobarske revolucije završila u Ermitageu u Sankt Peterburgu (Spasski 1970, 198-199, 203), gdje se i danas nalazi i čuva.

Diademed bust r. R/ VICTORIA AGVSTORVM, Victory seated r. writing VOTV MLX (sic) on shield; in the field at r., star; in ex. COMOB, point below. Cfr. Metlich -, per nominale 9 = Tolstoi 124. Extremely rare. Unpublish. Good extremely fine. The Ostrogoths' reign of Theodoric started in 493 with the defeat of Odovacar, with emperor Zenon's approval.”²

Sl. 1. - Istočnogotske semise kovane za Teodorika u Rimu početkom vladavine cara Anastazija (ca. 3:1): 1 - Semisa iz zbirke grofa I.I. Tolstoja, Ermitaž, Sankt Peterburg (Grierson 1985); 2 - Semisa prodana na aukciji Bertolami/ACR 4 u Münchenu 2011 godine (no. 1170).

Procijenjena vrijednost tog novca na početku aukcije bila je 2500 eura, ali tijekom aukcije porasla je za čak 80% te je novom vlasniku semisa prodana za 4500 eura. (Sl. 1:2) Naizgled mnogo novca za malo zlata, kazali bi neki, kad u numizmatici i kolekcionarstvu ne bi postojale druge mjere i izračuni vrijednosti.

“Novu” istočnogotsku semisu, osim iznimne rijetkosti, sa “starom” Schellersheim-Pontou d’Americourt-Montagu-Tolstojevom semisom iz Ermitaža u Sankt Peterburgu povezuje identičnost aversa jer su obje kovane istim aversnim kalupom. Reversi su pak proizvod različitih kalupa iako se na oba pojavljuje ista neprekinuta reversna legenda VICTORIA AGVSTORVM (bez jednog V), koja na semisi iz Ermitaža završava šesterokrakom zvijezdom. Ispod legende prikaz je sjedeće Viktorije okrenute na desno sa štitom na postolju (*cippus*) i natpisom tipa *vota*: u troredu VOT/P \bar{c} /✱ na semisi iz Ermitaža, a u neprekinutom jednoredu uz rub štita VOT V ML X (= *vota v mult x = votis quinquenalibus multis decenalibus*) na semisi s aukcije Bertolami/ACR. Na obim semisama Viktorija sjedi na oklopu, ali joj je na primjerku iz Ermitaža pridodan krilati

² ACR (=Bertolami) 4, München 2011, no. 1070.

genij,³ krilati lik,⁴ Kupido⁵ ili puto⁶ i šesterokraka zvijezda u polju desno, a na semisi s aukcije Bertolami/ACR genija nema, a šesterokraku zvijezdu zamijenila je osmerokraka zvijezda postavljena u polje lijevo od Viktorije. Uz to u egzergu semise s aukcije Bertolami/ACR jasno se raspoznaje COMOB s točkom između okomitih hasti slova M, koje pak na semisi iz Ermitaža nema.

Sl. 2. - Glavni tipovi zapadnorimskih semisa od vremena cara Valentinijana III. (425.-455.) do pred kraj 5. stoljeća (ca. 2:1): 1 - tip Vota cara Valentinijana III. (Nomos, 19/2019, no 390); 2 - Tip Chi-ro Gallae Placidije s legendom SALVS DEI PVBLICAE (NAC 42/2007,

³ Taninius 1791, 379 (“*cum Genio alato*”); Saulcy 1836, 2-3 (“*un génie ailé*”); Sabatier 1862 (“*un génie ailé*”); Tolstoj 1912, 207 no. 124 (“*крылатыймъ геніемъ*”).

⁴ Kent 1971, 70 (“*winged figure*”).

⁵ Grierson – Blackburn 1986, 35 (“*a winged Cupid*”).

⁶ Metlich 2004, 19, 85 no. 9 (“*a putto*”).

no. 245); 3 - *Tip s inverznim Chi-ro i legendom VICTORI-A AVCCC kovan za vladavine Odoakara (Bertolami/ACR 4/2011, no 1169 = NAC 78/2014, no. 1280).*

Uz to, oba reversna prikaza doimaju se, svaki na svoj način, kao zanimljivo sročeni anakronizmi. U tom smislu pojava tipa *Vota* sa sjedećom Viktorijom i krilatim genijem na semisi iz Ermitaža kovanoj u Rimu u ime cara Anastazija uprizorenje je ikonografskoga koncepta korištenog na zapadnorimskim semisama posljednji put u prigodi desete obljetnice (VOT/X/MVLT/XX) vladavine cara Valentinijana III. 435. godine.⁷ (SI. 2:1). Taj je tip na semisama Valentinijana III, Galle Placidije i Juste Grate Honorije ubrzo zamijenio tip *Chi-ro* u vijencu s legendom SALVS REI PVBLICAE⁸ (SI. 2:2), koji je pak kao jubilarno kovanje na Zapadu obnovljen i postao standardnim, kako se zasad čini, tek u vrijeme vladavine Libija Severa (461.-465.)⁹ i njegova nasljednika Antemije (467.-472.).¹⁰ Nakon njih isti tip reversa koristio je i Odoakar (476.-491.) na semisama kovanim u ime cara Zenona u Rimu s legendom SALVS REI PVBLICE¹¹, a potom i u Ravenni, gdje je klasični *Chi-ro*¹² i *inverzni Chi-ro* pratila legenda VICTORI-AAVCCC.¹³

Ambivalentnost prikaza i epigrafskih sadržaja uz već spomenute anakronizme, još jedna je od razdjelnica među spomenutim semisama. Tako na reversu "nove" semise, tj. one s aukcije *Bertolami/ACR*, ne samo da nema genija već nema ni natpisa ispisanog u troredu cijelom površinom štita jer je dobro vidljiva i lako čitljiva jednoredna i neprekinuta legenda VOT V ML X, gravirana tako da prati obod štita. Takav položaj znakovlja ispisanog na štitu karakteristika je istočnorimskih semisa od vremena cara Marcijana (450.-457.) nadalje.¹⁴ (SI. 3) Naprotiv, zapadnorimskoj tradiciji pripada postojanje na koje se na semisama oslanja štit, ali kratica ML (=MVLT), iako razumljiva i jasno gravirana u nuzmizmatičkoj produkciji kasne antike i ranog Bizanta, zasad je jedinstvena. Osmerokraka zvijezda u polju lijevo od sjedeće Viktorije još je jedna karakteristika istočnorimskih semisa konstantinopolske kovnice koja se u kombinaciji

⁷ Kent 1994 (=RIC X), 372 no. 2048-2050.

⁸ Kent 1994 (=RIC X), 371-372 no. 2051-2055, 2057 (Pl. 51:2051-2055, 2057).

⁹ Lacam 1983, 358 Pl. XCVI, 359-360, Pl. XCVI, Pl. 18:54-61 (Rim); Kent 1994 (=RIC X), 189, 407 no. 2707-2708, pl. 61:2708 (Rim).

¹⁰ Lacam 1983, 505-506, 507 Pl. CXXXI, Pl. 30:110-117 (Rim); Kent 1994 (=RIC X), 197, 414 no. 2836-2840, Pl. 64:2836-2840 (Rim).

¹¹ Kent 1994 (=RIC X), 448 no. 3658 (Rim), Pl. 75:3658 (Napulj). Za primjerak iz zbirke Stift_Schotten u Beču: Hübl 1910, 191 no. 3692; Metlich 2004, 12 Fig. 4 (Rim). Za primjerak iz Budimpešte: Metlich 2004, 13 Fig. 6 Pl. I:1. - Za primjerak iz Pariza: Kent 1994 (=RIC X), 448 no. 3659 (Rim), Pl. 75:3659 = Taninius 1791, 374, Tab. IX = Lacam 1983, 678-679 Fig. 27, Pl. 44:137 (Nepot u ime Zenona; Ravenna) = Deperyot 1996, 163 no. 89/2 (Nepot, druga vladavina; Rim).

¹² Kent 1994 (=RIC X), 446 no. 3635 = Sabatier 1962, 139 no. 4 (Pl. VII:20) = Lacam 1983, 816-817, 820 Pl. CXCIX-A, Pl. 53:58 (Rim) = Deperyot 1996, 165 no. 89/1, Pl. 12:89/1 (Nepot, druga vladavina; Rim) = Ranieri 2006, 69 No. 215 (Ravenna).

¹³ Za inverzni *chi-ro*, v. Kent 1994 (=RIC X), 446 no. 3636, Pl. 74:3636 = Ercolani Cocchi 1983, 110-111 no. 298/2257 (u egzergu ICONOI) = Ranieri 2006, 70 no. 216 (u egzergu ICONOI). Uz taj primjerak treba upozoriti i na jedan noviji dosad nepoznat primjerak iz te skupine drukčiji od predhodnoga, *Bertolami (ACR) 4/2011*, no. 1169 = *NAC 78/2014*, no. 1280. (SI. 2:3)

¹⁴ Numeričko znakovlje na štitu već se na Marcijanovim semisama počelo razlikovati, a kasnije će sve više odudarati od stvarnog broja godina vladavine pojedinih istočnorimskih i ranobizantskih vladara. Za sumaran pregled tih izdanja, Boyce 1965, 88-89.

s kratkom i neprekinutom legendom VICTORIA AVCCC pojavljuje na semisama

kovanim u ime cara Arkadija i Honorija već oko 403. godine¹⁵ i od tada je konstantna i pravilno važeća za semise svih kasnijih istočnorimskih (ne i ženskih članova carske obitelji!) i ranobizantskih vladara.

Sl. 3. - Semisa cara Marcijana (450.-457.) kovana u Konstantinopolu, (ca 2:1), CNG 450e/2019, no. 405.).

Sl. 4. - Solid kralja Teodorika kovana u ime cara Anastazija u Rimu (ca 2:1), RomNum XI/2016, no. 944.

Iako su reversi obiju Teodorikovih semisa u brojnim detaljima razlikuju, neprekinuta reversna legenda VICTORIA ACVSTORVM s ispuštenim (drugim) V zastupljena je na obje semise. Ispuštanje slova kao propust napravljen na novcu koji se smatra ceremonijalnim kovanjem¹⁶ i pripisuje dolasku Anastazija na carski tron,¹⁷ ne čini se

¹⁵ Kent 1994 (=RIC X), 243 no. 33-33a, Pl. 2:33-33a. Na prethodnoj seriji semisa kovanoj po uzoru na semise Teodozija I. s dugom i neprekinutom reversnom legendom VICTORIA AVGVSTORVM zvijezde u polju lijevo od Viktorije još uvijek nema, Kent 1994 (=RIC X), 241 no. 16-17, Pl. 2:16-17.

¹⁶ Grierson 1985, 21.

¹⁷ Metlich 2004, 19.

vjerojatnim, posebice zato što se ponavlja na dvama različito oblikovnim reversima tih istočnogotskih semisa. Stoga i pitanje da li je uzrok tome slučajnost ili je to namjerno i s razlogom zapravo i nije dilema jer opetovanost namjere podrazumijeva razločnost, a vjerojatno i više od toga. Naime, slovu V ne samo da pripada 22. mjestu u klasičnoj rimskoj abecedi, nego je ono u rimskodobnom razdoblju označavalo broj 5. Zbog toga se može pretpostaviti da ispuštanje slova V u reversnoj legendi nije prouzročila “neukost” rezača kalupa ili pak nesmotrenost i neodgovornost prokuratora monetae, koji propust rezača nije na vrijeme uočio te je zahtijevao ispravljanje pogreške ili ponovnu izradbu kalupa, nego se u tome očituje namjera da se izostavljanjem slova V upozori ili istakne njegovo eventualno (22) ili pak stvarno numeričko značenje i vrijednost (5).¹⁸

Osim reversne legende na istočnogotskim semisama natpis se nalazi i na štitu koji drži Viktorija. Na semisi iz Ermitaža natpis VOT/PĀ/✱ (šesterokraka zvijezda) donesen u troredu različito je tumačen u 19. stoljeću, kad je novac smatran bizantskom kovanicom (“*vota populi Constantinopolitani*”),¹⁹ a različito početkom 20. stoljeća (“*vota publica civum*”), te posebno u trećoj četvrtini 20. stoljeća, kada su za čitanje natpisa ponuđena neka bitno drukčija tumačenja (“*Vota patrum conscriptorum*” i “*vota principis*”). Tada je i atribucija te semise kovnici u Rimu zadobila svoju konačnu afirmaciju, ali su se dileme o vremenu kovanja, koje je 1912. godine određeno samo okvirno (“*60 времена Θεοδορικα / u vrijeme Teodorika*”), pojavile tek nakon 1971. godine, kad je prvi put kovanje semise pripisano početku Anastazijeve vladavine (“*to an early date in Anastasius’ reign...the begining of the reign*). Dileme koje su pak kovanja te semise stavljale u 493., 500? ili čak 509. godinu demantirala su i tada i kasnije tipološka obilježja aversnih poprsja bliska onima na kovanicama Anastazijeva prethodnika cara Zenona (474.-491.). Zbog toga se povezanost semise iz Ermitaža s razdobljem ubrzo nakon Anastazijeva (491-518.) dolaska na vlast čini jedinim ispravnim rješenjem. (**Tablica 1**).

Suprotno reversu semise iz Ermitaža koji još uvijek sadrži brojne elemente oslonjene na zapadnorimsku tradiciju oblikovanja reversnog prikaza na “novoj” istočnogotskoj semisi, jednoredni, neprekinuti i uz rub štita postavljeni natpis tipa *Vota*, tj. VOT V ML X, osmerokraka zvijezda u polju lijevo od Viktorije, ispružena desna noga Viktorije i uklanjanje genija, više nego jasno iskazuju težnju za daljnjim usklađivanjem oblikovanja reversnog prikaza graviranog u Rimu s onim graviranim u Konstantinopolu. Pojačana prisutnost konstantinopolskih elemenata na semisi s aukcije *Bertolami/ACR* neizravan je pokazatelj njezina kasnijeg kovanja u odnosu na vrijeme kovanja semise iz Ermitaža, čemu se ne protivi ni reversna legenda VOT V ML X (= *vot v mvlx*) za koju se smatra da je mogla biti korištena već na izdanjima kovanima nedugo nakon vladareva (Anastazijeva) stupanja na carski tron te tako poslužiti kao svojevrsna najava careva prvog konzulata, koji je u pravilu nastupio već iduće godine.²⁰ Da je možda

¹⁸ Zasad je upitno i ne nudi odgovor razmišljanje prema kojem bi se spomenuto numeričko značenje moglo svrstati među administrativne oznake (takve su npr. oblikovanje, sadržaj i izgled legendi, poprsja, dijademe i dr.) te se tako smatrati sastavnicom identifikacijskog sustava povezanog s lustrumom, kao što je slučaj s nekim drugim likovnim sadržajima i oznakama na onovremenom ranobizantskom novcu.

¹⁹ Sredinom 60-ih godina prošlog stoljeća to tumačenje bilo je u numizmatičkoj literaturi još uvijek zastupano kao i shvaćanje o pripadnosti te semise ranobizantskoj monetarnoj produkciji, npr. Boyce 1965, 89.

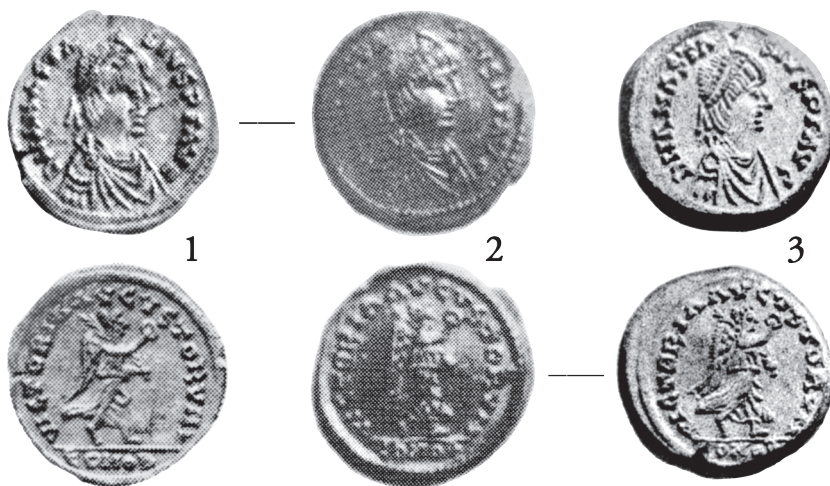
²⁰ Burgess 1988, 79 i bilj. 10, 91. Car Anastazije je bio konzulom tri puta. Prvi put 492. godine, zatim 497. godine i posljednji put 507. godine, Bagnall - Cameron - Schwartz - Worp 1987, 518-519, 528-529,

Tablica 1 - Numizmatička valorizacija i interpretacije sadržaja istočnogotske semise iz Ermitaža u Sankt Peterburgu u vremenu od 1791.-2004. godine

Autor	Mint	VOT PC (tumačenje)	Datacija
1. TANINIUS 1791, 379	(COMOB)	-	(Anastasius)
2. SAULCY 1836, 2-3	(COMOB)	"vota populi Constantinopolitani?" [p. 3]	(Anastasius)
3. SABATIER 1862, no. 6	(COMOB)	"vota populi Constantinopolitani" [p. 153]	(Anastasius)
4. WROTH 1908, 2 (bilj. 3)	"not of imperial mint"	-	(Anastasius)
5. TOLSTOI 1912, no. 124	Roma or Ravenna	"vota publica civum slavili Constantinopolitana?" [p. 207]	"во времена Θεοδोरικα / u vrijeme Teodorika" [p. 207]
6. KRAUS 1928	-	-	-
7. KENT 1971, no. 16	Roma	"Vota patrum conscriptorum" [p. 70]	"to an early date in Anastasius' reign" [p. 69] ili "the beginning of the reign" [p. 70]
8. HAHN 1973, no. 2	Roma	"vota patrum conscriptorum" [p. 83]	"500 (?)" [Prägetabelle X]
9. GRIERSON 1985, no. 3	Roma	"vota principis" [p. 22]	"509" [p. 21]
10. ARSLAN 1989, no. 4	Roma	-	"immediatamente dopo l'eliminazione di Odoacre (493)" [p. 21]
11. METLICH 2004, no. 9	Roma	-	"at least seven years earlier than 500" [p.19]; "493" [Tabla]

uistinu moglo biti upravo tako, svjedoči još jedan segment “nove” semise, tj. natpis COMOB u egezeru, gdje se između okomitih hasti slova M nalazi jasno vidljiva točka. Slično smještena točka vidljiva je i na pojedinim zasigurno nešto kasnije kovanim istočnogotskim solidima rimske kovnice s grčkim Θ na kraju reversne legende²¹, a zatim i na spomenutim solidima vremenski vrlo bliskim rimskim tremisama s osmerokrakom zvijezdom u polju lijevo i desno od Viktorije, na što je također već ranije upozoreno.²²

Navedeni detalji zanimljivi su tek relativno kronološki jer je za pravi kronološki položaj istočnogotskih semisa “najzaslužnije” oblikovanje carskoga poprsja na aversu. Objе semise, kako je već upozoreno, proizvod su istog aversnog kalupa pa u tom smislu među njima ne postoji razlika, ali punu komparativnu sličnost njihova aversnog prikaza može se pronaći na dvjema jednako rijetkim istočnogotskim tremisama skupine *Viktorija-palma-na desno, bez kugle* koje su prije petnaestak godina datirane u razdoblje između 491. i 493. godine (Sl. 5:1-3).²³ Za te zasigurno rijetke primjerke tremisa ponuđeni vremenski raspon čini se i suviše dug, pa njih kao i obje istočnogotske semise, treba datirati u kraće razdoblje, štoviše u istu godinu, a to je 491. godina, prva godina vladavine cara Anastazija.

Sl. 5. - Tremise kralja Teodorika (*Viktorija-palma-na desno, bez kugle*) kovane u ime cara Anastazija u Rimu 491. godine (ca. 2:1): 1 - Napulj (Hahn 1981=MIB III, no. V3¹); 2 - Verona (Metlich 2004, no. 10a1); 3 - London (Wroth 1911=BMCGerm, no. 71).

548-549.

²¹ Arslan 1978, 35 no. 2. Za jedan noviji primjerak ove rijetke skupine, *RomNum* XI/2016, no. 944. (Sl. 4).

²² Demo 1994, 77 no. 9-10, 127.

²³ Uz to te dvije istočnogotske tremise treba kronološki repositionirati jer je tremisa iz Napulja (Hahn 1981=MIB III, no. V3¹ = Metlich 2004, no. 10b) zasigurno kovana prije tremise iz Verone (Schmidt-Dick 1995 = *TNRB* 9, no. 18884 = Metlich 2004, no. 10a1). Tek nakon njih slijedi tip Metlich 2004, no. 10a2 (= Wroth 1911=BMCGerm, no. 71 = Kent 1971, no. 15 = Hahn 1981=MIB III, no. V3²), kojemu se nedavno pridružio primjerak s aukcija *NAC* 93/2016, 1153.

Bibliografija

ACR – Art Coins Roma, München.

Arslan, Ermanno, 1978. Le monete dei Ostrogoti, Longobardi e Vandali. Catalogo delle Civiche Raccolte Numismatiche di Milano, Milano 1978.

Arslan, Ermanno, 1989. La monetazione dei Goti, Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina, seminario internazionale di studi sul tema "Ravenna e l'Italia fra Goti e Longobardi" (Ravenna, 14-22 aprile 1989) XXXVI, Ravenna, 1989, 17-72.

Bagnall, Roger - Cameron, Alan - Schwartz, Seth R. - Worp Klaas A. Consuls of the Later Roman Empire, Philological Monographs of the American Philological Association 36, Atlanta, 1987.

Bertolami - Bertolami Fine Arts, Roma.

Boyce, Abaecherli Aline, 1965. Festal and Dated Coins of the Roman Empire: Four Papers, Numismatic notes and monographs 153, New York, 1965.

Burgess, Richard, 1988. Quinquennial Vota and the Imperial Consulship in the Fourth and Fifth Centuries 337-511, Numismatic Chronicle 148, London, 1988, 77-96, Pl. 23-28.

CNG - Classical Numismatic Group, Lancaste (PA), London.

Ercolani Cocchi, Emanuela 1983. Imperi romano e bizantino regni barbarici in Italia attraverso le monete del Museo Nazionale di Ravenna, Ravenna, 1983.

Demo, Željko. Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia & Bosnia and Herzegovina, Situla 32, Ljubljana, 1994.

Deperyot, Georges, 1996. Les monnaies d'or de Constantine II à Zenon, Collection Moneta 5, Wetteren, 1996.

Grierson, Philip - Blackburn, Marc 1986. Medieval European Coinage with a Catalogue of the Coins in the Fitzwilliam Museum, Cambridge. 1. The Early Middle Age (5th-10th centuries), Cambridge - London - New York - New Rochelle - Melbourne - Sydney, 1986.

Hahn, Wolfgang, 1973 (= MIB I). Moneta Imperii Byzantini 1, Wien, 1973.

Hahn, Wolfgang, 1989 (= MIRB). Die Ostrprägung des römischen Reiches im 5. Jahrhundert (408-491), Moneta Imperii Romani-Byzantini, Wien, 1989.

Hübl, Albert 1910. Die Münzensammlung des Stiftes Schotten in Wien. 1. Bd.: Römische Münzen, Wien - Leipzig, 1910.

Kent, John P. C., 1971. The Coinage of Theodoric in the Names of Anastasius and Justin I, in: R. A. G. Carson (ed.), Mints, Dies and Currency: Essays dedicated to the memory of Albert Baldwin, London, 1971, 67-74 Pl. VIII-IX.

Kent, John P. C. 1994 (=RIC X). The Roman Imperial Coinage, Vol. X. The Divided Empire and the Fall of the Western Parts, AD 295 - 491, London, 1994.

Kraus, Franz F. 1928. Die Münzen Odovacars und der Ostgoten in Italien, Halle, 1928.

Lacam, Guy 1983. La fin de l'empire Romain et le monnayage or en Italie, Vol. I-II, Luzern, 1983.

Metlich, Michael A. 2004. The Coinage of Ostrogothic Italy, London, 2004.

Ranieri, Egidio 2006. La monetazione di Ravenna antica dal V all' VIII secolo: impero romano e bizantino, regno ostrogoto e langobardo, Bologna, 2006.

NAC - Numismatica Ars Classica, Zürich.

Nomos - Nomos AG, Zürich

- Rollin, Charles - Feuardent, Félix-Bienaimé*, 1887. Collection de M. Le Vicomte de Ponton d'Amécourt, Monnaies d'or romaines et byzantines, Rollin & Feuardant (25-30 avril 1887), Paris, 1887.
- Rollin, Charles - Feuardent, Félix-Bienaimé*, 1896. Collection de Feu M. H. M. Montagu, F. S. A. Monnaies d'or Romaines & Byzantines, Rollin & Feuardant (20-25, 27-28 avril 1896), Vol. 1-2, Paris, 1896.
- RomNum - Roma Numismatics Limited, London
- Saulcy, Felicien de*, 1836. Essai de classification des suites monétaires byzantines, Metz, 1836.
- Schellersheim, Liber Baro de*, 1800. Numismata aurea antiqua indubitatae fidei familiarum augustorum, augustarum et caesarum ad Heraclium usque quae collegit et possidet Liber Baro de Schellersheim, Regi Borussiae a consiliis intimis, [Germany: s.n.] 1800.
- Schmidt-Dick, Francisca*, 1995 (= TNRB 9). Die römischen Münzen des Medagliere im Castelvechio zu Verona, Thesaurus Nummorum Romanorum et Byzantinorum 9 (= Veröffentlichungen der numismatischen Kommission 30 = Denkschriften Österreichische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse 239), Wien, 1995.
- Spasskii, Ivan Georgijevič*, 1979. Numizmatika v Ermitaže - Očerk istorii Minckabineta - Otdela numizmatiki, Numizmatika i epigrafika VIII, Moskva 1970, 123-234.
- Taninius, Hyeronimus*, 1791. Supplementum ad Banduri Numismata Imperatorum Romanorum, Roma, 1791.
- Tolstoi, Ivan Ivanovič*, 1912. Византійскія монетги / Monnaies Byzantines 2, Sankt Peterburg, 1912.
- Wroth, Warwick*, 1908. Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum, Vol. 1, London, 1908.
- Wroth, Warwick*, 1911 (= BMCGerm). Western and Provincial Byzantine Coins of the Vandals, Ostrogoths and Lombards and the Empires of Thessalonica, Nicaea and Trebizond in the British Museum, London, 1911.